

بازنمایی مؤلفه‌های هویت ملی در کتب فارسی دوره ابتدایی

محمود شارع پور^۱
محمد رضا سلیمانی بشلی^۲
آمنه شکراللهی^۳

تاریخ دریافت: ۹۲/۲/۲۷ تاریخ پذیرش: ۹۲/۴/۲۰

چکیده

کتاب‌های درسی در نظام‌های آموزشی متمرکز، به عنوان اسناد و منابع مکتوب و مدون، محور آموزش و پرورش محسوب می‌شود و فعالیت‌ها و تجارب تربیتی دانش‌آموزان، توسط معلم، حول محور آن سازمان‌دهی می‌شود. در نتیجه در تألیف و سازمان‌دهی محتوای کتاب، باید بهترین طرح‌ها و فنون و عناصر محتوایی به کار گرفته شود. مدرسه، مکانیسمی است که کودک از طریق آن وارد جریان حیات سیاسی می‌شود. جهت‌گیری‌های سیاسی که اغلب در طول سال‌های مدرسه آموخته می‌شوند، تأثیر بسیار زیادی بر رفتار سیاسی افراد دارند. اگرچه اغلب، مدرسه را مهم‌ترین ابزار جامعه‌پذیری سیاسی می‌دانند، ولی تحقیقات زیادی در مورد جوانب مختلف مدرسه، از جمله کتب درسی در ایران صورت نگرفته است. هدف اصلی این تحقیق، بررسی و تحلیل محتوای کتب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی، جهت بررسی میزان فراوانی و اهمیت مؤلفه‌های هویت ملی با استفاده از تکنیک تحلیل محتوا بوده است. برای این کار به مقایسه میزان فراوانی مؤلفه‌های پنج‌گانه هویت ملی در هر کتاب و پایه و نیز ضرایب اهمیت مقوله‌های تحقیق در کلیه دروس پرداخته شد. یافته‌ها در خصوص مقایسه مؤلفه‌های اصلی هویت ملی، نشان می‌دهد در کلیه کتب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی، کمترین ضریب اهمیت را مقوله جغرافیا و بیشترین ضریب اهمیت را مقوله میراث فرهنگی کسب نموده است.

واژگان کلیدی: کتاب درسی، هویت ملی، تحلیل محتوا، هویت اجتماعی، جامعه‌پذیری سیاسی، میراث فرهنگی.

۱. استاد گروه علوم اجتماعی دانشگاه مازندران sharepour@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی Soleimani20002000@gamil.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی shokrolahi1380@yahoo.com

مقدمه و بیان مسأله

واژه هویت^۱ در ادبیات علمی، به معنی چیستی‌شناسی و کیستی‌شناسی است. در این معنا هویت به درک مردم از این که چه کسی هستند و چه چیزی برای آن‌ها معنا دار است، مربوط می‌شود (گیدنز، ۱۳۸۷). به اعتقاد برخی از متفکران، مؤلفه‌های هویت را می‌توان به حوزه‌های شناختی (ذهنی) و روانی تقسیم نمود. حوزه شناختی، شامل آگاهی‌ها و رویکردها است، ولی حوزه روانی، شامل احساسات و تمایلات می‌شود (ابوالحسنی، ۱۳۸۷).

مرور ادبیات نظری و تجربی نشان می‌دهد که شکل‌گیری و تغییرپذیری هویت، در فرایند تعامل خود با جامعه و تحت تأثیر دو دسته از عوامل خرد و کلان، از جمله ویژگی‌های فردی و نظام شخصیتی و ویژگی‌های ساختاری و نظام اجتماعی صورت می‌گیرد. نکته دیگر اینکه، در تعریف هویت ملی، نظرات متفاوتی وجود دارد. برخی صاحب‌نظران بر عوامل عینی، مانند جغرافیا، تبار، نژاد و نظایر آن تأکید دارند و برخی دیگر بر عوامل ذهنی که ریشه در احساس، اندیشه و درک مشترک دارند، نظیر تاریخ مشترک، آگاهی جمعی و فرهنگ، تأکید دارند (علیزاده اقدم و همکاران، ۱۳۸۹). صرف نظر از اختلاف نظر در مورد مؤلفه‌های اصلی هویت ملی، آنچه در مورد آن اجماع نظر وجود دارد، این است که ساز و کار اصلی تکوین هویت ملی بر عهده آموزش و پرورش و به‌ویژه بر عهده محیطی به نام مدرسه است. لذا گفته می‌شود که نظام‌های آموزشی، در شکل‌دهی به هویت ملی کشورها نقش بی‌بدیلی به عهده دارند، زیرا آموزش و پرورش، اصلی‌ترین نهادی است که وظیفه درونی کردن ارزش‌ها و اصول حاکم بر جامعه را بر عهده دارد (یارمحمدیان، ۱۳۷۷). تحقیقات انجام شده در طی چند دهه اخیر، نشان می‌دهد که مدرسه مکانی است که در آن کودکان آگاهی، نگرش و رفتارهایی را توسعه می‌دهند که شکل‌دهنده نقش‌های آتی آنان در جامعه است (جنینکز^۲، ۱۹۹۳).

در همین راستا به اعتقاد فگرلیند و ساها (۱۹۸۹) و هس و تورنی (۱۹۶۷)، آموزش و پرورش نقش مهمی در جامعه‌پذیری سیاسی^۳ ایفا می‌کند. منظور از جامعه‌پذیری سیاسی، فرایندی است که بر اساس آن جامعه‌گرایش‌ها، نگرش‌ها، دانش‌ها و معیارهای سیاسی

1. Identity
2. Jennings
3. Political socialization

خود را از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌کند (مهرداد، ۱۳۷۶). بخش مهمی از این فرایند از طریق تقویت هویت ملی^۱ صورت می‌گیرد. در واقع به جهت نقشی که هویت ملی در تقویت انسجام و همبستگی ملی ایفا می‌کند، یکی از اهداف نظام آموزشی، کمک به تعمیق هویت ملی در نزد دانش‌آموزان است. بر اساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران، ساحت‌های مندرج در فلسفه تعلیم و تربیت ایران، عبارتند از: تعلیم و تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی، تعلیم و تربیت اجتماعی و سیاسی، تعلیم و تربیت زیستی و بدنی، تعلیم و تربیت زیباشناختی و هنری، تعلیم و تربیت اقتصادی و حرفه‌ای، تعلیم و تربیت علمی و فناوری. بدین ترتیب جامعه‌پذیری سیاسی و در نتیجه تعمیق هویت ملی، از اهداف نظام آموزشی در ایران محسوب می‌شود.

با توجه به اصول مداومت و فزاینده‌گی در برنامه‌ریزی درسی که توالی و پیچیدگی تدریجی مفاهیم را می‌طلبد، محتوای آموزش دروس باید با توجه به توان ذهنی، گرایشات، علایق و نیازهای فراگیران و میزان همبستگی آن با محتوای آموزشی، منطبق و هماهنگ باشد. گرچه نوع، نحوه و محتوای دروس باید بر اساس سه قلمرو مشخص تعیین شود:

۱. قلمرو شناختی که صرفاً با فعالیت‌های ذهنی فراگیران در ارتباط است.
۲. قلمرو مهارتی که با مهارت‌ها و توانایی‌های عملی مرتبط است.
۳. قلمرو ارزشی که جنبه عاطفی دارد و نگرش‌ها و طرز تلقی‌های اجتماعی افراد را نشان می‌دهد.

بحث اساسی بر سر تدوین این قلمروها با هر کیفیت و ویژگی عام و خاص نیست، بلکه چگونگی آموزش این دروس، برای دست‌یافتن به خواسته‌ها و انتظارات فوق‌بسیار مهم است (شارع‌پور و سلیمانی بشلی، ۱۳۹۱).

در نظام آموزشی، عوامل مختلف، نظیر معلم، کتاب‌های درسی، شیوه تدریس، شیوه ارزیابی، فضای آموزشی، فعالیت‌های فوق برنامه و نظایر آن، همگی در شکل‌گیری هویت دانش‌آموز کمک می‌کنند، ولی در نظام آموزشی متمرکز، در بین تمامی عوامل بالا، کتاب‌های درسی نقش ویژه‌ای در هویت‌بخشی به دانش‌آموزان ایفا می‌کنند. در خصوص

بحث تأثیر مدرسه بر نگرش‌ها و رفتارهای سیاسی، باید به دو نوع تأثیر توجه کرد: الف. انتقال مستقیم ارزش‌ها و هنجارها از طریق محتوای کتب درسی؛ ب. انتقال غیر مستقیم ارزش‌ها و هنجارها از طریق تعمیم تجربیات ناشی از ماهیت ساختار مدرسه (شارع‌پور، ۱۳۹۰). به عبارت دیگر، شکل‌گیری و تعمیق هویت ملی از طریق برنامه درسی، به واسطه دو مکانیسم اصلی صورت می‌گیرد: برنامه درسی آشکار و برنامه درسی پنهان^۱. مؤلفه اصلی برنامه درسی آشکار در این زمینه، محتوای کتاب‌های درسی است. به بیانی دیگر، کتاب‌های درسی، به عنوان یکی از ارکان نظام آموزش و پرورش در شکل‌دهی به هویت ملی و تعمیق آن، نقش اساسی بر عهده دارند. کتاب‌های درسی، آیینۀ تمام‌نمای سیاست‌های ایدئولوژیک، دینی، سیاسی و اجتماعی در حوزه عمومی و حوزه دولت-ملت و حوزه‌های کلان دینی-زبانی و نژادی هستند (شیخوندی، ۱۳۸۰).

درواقع یکی از ابزارهای مهمی که حکومت‌ها برای حفظ تمامیت ارضی و بقای سیاسی خود از آن سود می‌جویند، نهاد آموزش و پرورش است. این نهاد بخش عمده‌ای از دوران پایه‌ریزی شخصیت و چارچوب فکری افراد جامعه را در ابعاد مختلف شکل می‌دهد و هدایت می‌کند. بدین ترتیب نظام آموزشی با مکانیسم‌های مختلف، به‌ویژه با استفاده از کتب درسی مناسب می‌تواند نقش برجسته‌ای در تقویت و ترویج هویت ملی هر کشور ایفا نموده و حیات آن را تضمین کند. می‌توان گفت که کتب درسی به واسطه بازنمایی مستمر و قدرتمند افراد و رویدادها، نقش مهمی در شکل‌دهی به نگرش‌ها و رفتارهای دانش‌آموزان ایفا می‌کنند. در همین راستا استوارت فاستر معتقد است که کتاب‌های درسی، نقش عمیقی در تأثیرگذاری بر دیدگاه‌های اجتماعی و سیاسی دانش‌آموزان دارند (فاستر^۲، ۱۹۹۹).

به همین جهت، هدف اصلی پژوهش حاضر، عبارت است از شناسایی میزان و نحوه بازنمایی مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی. مقاله حاضر درصدد است تا با تحلیل محتوای کتب درس فارسی این دوره، مشخص کند که کدام یک از مؤلفه‌های هویت ملی، در این کتب بازنمایی شده و کدام یک از آن‌ها مورد غفلت نسبی قرار گرفته‌اند.

1. Hidden curriculum
2. Foster

مبانی نظری

در فرهنگ جامعه‌شناسی بلک ول، هویت به معنی پنداشت نسبتاً پایدار فرد از کیستی و چیستی خود در ارتباط با افراد و گروه‌های دیگر تعریف شده که از طریق تعاملات اجتماعی فرد با دیگران در فرایند اجتماعی شدن تکوین می‌یابد (جانسون^۱ ۱۹۹۵).

هویت دارای انواع، سطوح و سلسله مراتب مختلفی است، ولی در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان دو نوع هویت را از هم متمایز نمود؛ اول هویت فردی که فرد به واسطه ویژگی‌ها و خصوصیات منحصر به فرد خود مورد شناسایی قرار می‌گیرد و از دیگران متمایز می‌شود (لقمان‌نیا و همکاران، ۱۳۹۱). به عبارت دیگر، فرد به وسیله هویت فردی، ویژگی‌های خود را معرفی می‌کند و خود را از غیر، متمایز می‌کند. هویت فردی که گاه به دو صورت شخصی و نقشی مطرح می‌شود، در مجموع به نوعی آگاهی اطلاق می‌شود که هر فرد در فرایند اجتماعی شدن و تعامل با دیگران درباره خود کسب می‌کند (عبداللهی و حسین‌بر، ۱۳۸۱: ۱۰۷)؛ نوع دوم، هویت جمعی^۲ است. این نوع هویت، معرف احساس تعلق فرد به گروه‌های اجتماعی یا واحدهای جمعی، نظیر خانواده، طبقه اجتماعی، قوم، ملت و نظایر آن است. بدین ترتیب می‌توان گفت که منظور از هویت جمعی یا اجتماعی، تعلق خاطر تعدادی از افراد به امور مشترک است که باعث شکل‌گیری یک واحد جمعی می‌شود (توسلی و قاسمی، ۱۳۸۱). تلاش برای پاسخ به سؤال من کیستم در عرصه فردی به خودشناسی یا هویت فردی و در عرصه جامعه به هویت اجتماعی ختم می‌شود. هویت اجتماعی، شناسه آن حوزه و قلمرویی از حیات اجتماعی است که فرد با ضمیر ما خود را متعلق، منتسب و مدیون بدان می‌داند و در برابر آن احساس تعهد و تکلیف می‌کند (عبداللهی، ۱۳۷۴: ۶۳). هویت اجتماعی بر اساس جایگاه مشخص فرد در جامعه تعریف می‌شود و چون جامعه متشکل از نهادها و گروه‌های گوناگون اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است، لذا هویت اجتماعی افراد نیز بر اساس تعلق آن‌ها به این گروه‌ها می‌تواند متکثر و چندگانه باشد (حیدری، ۱۳۸۳).

برخی از مهم‌ترین منابع اصلی هویت عبارتند از: جنسیت، قومیت و ملیت. بدین جهت

1. Johnson
2. Collective identity

یکی از مهم‌ترین انواع هویت جمعی، هویت ملی است. احمدی (۱۳۸۳) هویت ملی را مجموعه‌ای از عناصر و عوامل اجتماعی، فرهنگی و تاریخی می‌داند که جامعه‌ای را از سایر جوامع متمایز می‌سازد. در تعاریف مختلف از هویت ملی، می‌توان به این تعریف مشترک رسید که جماعتی از انسان‌ها که در یک سرزمین، حیات می‌گذرانند، دارای منشأ مشترک هستند، از زمان‌های پیشین منافع مشترکی دارند، آداب و رسوم مشترک دارند و اکثریت دارای زبانی یکسان هستند (بیرو، ۱۳۶۷: ۲۳۶). به همین دلیل عبدالهی (۱۳۷۵) هویت ملی را بالاترین سطح هویت جمعی در هر کشوری می‌داند.

مفهوم هویت ملی همزمان بر تشابه و تمایز دلالت دارد. از یکسو شامل مجموعه عناصری می‌شود که افراد ساکن در یک کشور در برخورداری از آن خصایص با هم اشتراک دارند و همین مجموعه عناصر، سبب تمایز این مردم از مردم سایر کشورها می‌شود؛ پدیده‌هایی مثل دین مشترک، زبان مشترک، خاطرات مشترک، سرزمین و آداب و سنن مشترک و نظایر آن، مجموعه‌ای را پدید می‌آورند که هویت ملی یک جامعه را محقق می‌سازند؛ بنابراین، هویت ملی عبارت است از: مجموعه ویژگی‌ها، وابستگی‌ها و پیوندهای جغرافیایی، تاریخی، فرهنگی، حماسی و قومی که زندگی انسانی را در بر می‌گیرند و اعضای جامعه به آن می‌بالند و افتخار می‌کنند (روح‌الامینی، به نقل از میرمحمدی، ۱۳۸۳: ۲۱).

به اعتقاد اسمیت، ویژگی‌های اساسی هویت ملی عبارتند از: برخورداری از قلمرو تاریخی یا سرزمینی، وجود اسطوره‌های مشترک و خاطرات تاریخی مشترک، برخورداری از یک فرهنگ عامه، وجود حقوق و تکالیف مشترک برای تمامی افراد و در نهایت برخورداری از یک اقتصاد مشترک همراه با تحرک جغرافیایی افراد (اسمیت^۱ ۱۹۹۱). دیوید میلر، وجه تمایز هویت ملی را از سایر هویت‌ها در پنج زمینه زیر می‌داند: وجود باور مشترک و تعهدات متقابل، استمرار و بسط در تاریخ، برخورداری از یک منش فعال، ارتباط با یک قلمرو خاص سرزمینی و تمایز از دیگر اجتماعات به واسطه وجود یک فرهنگ عامه منحصر به فرد (میلر^۲ ۱۹۹۷).

بسیاری از محققان، هویت ملی را عالی‌ترین سطح هویت دانسته‌اند که نشان‌دهنده

1. Smith
2. Miller

تعلق فرد به جامعه ملی است. این تعلق، بیانگر حس وفاداری به میهن و حراست از کیان ملی است. اسمیت (۱۳۸۳) معتقد است که هویت ملی را می‌توان بازتولید و بازتفسیر دائمی ارزش‌ها، نهاد، خاطره‌ها، اسطوره‌ها و سنت‌هایی دانست که میراث متمایز ملت‌ها را تشکیل می‌دهد و تشخیص هویت افراد با آن الگو، میراث و یا عناصر فرهنگی، امکان‌پذیر است (اسمیت، ۱۳۸۳: ۳۰).

به تعبیر آنتونی اسمیت، امروزه هویت ملی، شکل اصلی هم‌ذات‌پنداری جمعی است (اسمیت ۱۹۹۱). به همین جهت هویت ملی به عنوان مؤلفه اساسی در شکل‌گیری همبستگی و انسجام ملی در چند دهه اخیر مورد توجه اندیشمندان حوزه علوم انسانی و اجتماعی قرار گرفته است.

نتیجه بسیاری از مطالعات، حاکی از آن است که همانندسازی و هم‌ذات‌پنداری^۱ فرد با ملت، ریشه در دوران کودکی فرد دارد. تجربه دوران کودکی، بستری است که شکل‌گیری هویت فرد در آن صورت می‌گیرد (کوهل^۲ ۲۰۱۰)، لذا در مطالعه هویت ملی، توجه به دوران کودکی، بسیار حائز اهمیت است؛ با وجود این اطلاعات ما در مورد اینکه چگونه کودکان به ایده ملیت دست می‌یابند، اندک است. در نتیجه در طی سال‌های اخیر، توجه محققان زیادی معطوف به شکل‌گیری هویت ملی در دوران کودکی شده است. در همین راستا، مدرسه به عنوان یکی از کارگزاران شکل‌دهی به هویت ملی در کانون توجه محققان قرار گرفته است. در همین زمینه، مارک جنز^۳ معتقد است که کودکان دارای این توانایی هستند که بتوانند با اجتماعات و گروه‌های اجتماعی بزرگ هم‌ذات‌پنداری کنند، با این حال موفقیت آن‌ها در این زمینه، به فراهم بودن نمادها، ارزش‌ها و هنجارهای مربوط به هویت‌های مختلف بستگی دارد (جنز ۲۰۰۴). بخش مهمی از این نمادها در قالب کتاب‌های درسی به کودکان ارائه می‌شود. رویکردی که در تدوین اهداف و سازماندهی محتوا و تجربیات یادگیری دانش‌آموزان در کتب درسی انتخاب شده است، دارای اهداف و ویژگی‌های زیر است که عبارتند از:

۱. مشارکت فراگیر در امر یادگیری

1. Identification
2. Kohl
3. Marc Jans (2004)

۲. نگرش سیستمی دانشجوی به جامعه و مسائل آن، از جمله بحث هویت ملی.
۳. تأکید بر مفاهیم اساسی و روش‌ها به جای انتقال انبوه واقعیت‌های علمی.
۴. پرورش معیارها و نگرش‌های مطلوب انسانی.
۵. ارتباط با زندگی روزمره و محیط اجتماعی و مفاهیم مهم مرتبط با آن، مثل فرهنگ ملی و سبک زندگی ناشی از این فرهنگ.
۶. توسعه تدریجی محیط اجتماعی.
۷. ترغیب فرد به اصلاح و تغییر جامعه.
۸. توجه به نیازهای فرد و جامعه (راهنمای برنامه دروس علوم اجتماعی دوره متوسطه، ۱۳۸۱).

پیشینه پژوهش

برخی از تحقیقات انجام شده در خصوص انعکاس مؤلفه‌های هویت ملی در نظام آموزش و پرورش رسمی، به شرح زیر است:

- تحقیق لقمان‌نیا و همکاران او (۱۳۹۱) درباره توافق و عدم توافق در زمینه مؤلفه‌های هویت ملی و تلویحات آن در نظام آموزش و پرورش ایران، حاکی از پراکندگی در مؤلفه‌ها بود. به عبارت دیگر بر خلاف تصور رایج، میان مؤلفه‌های هویت ملی در ایران، توافق کلی وجود ندارد و هریک از صاحب‌نظران، از دیدگاه خود مؤلفه‌هایی را در نظر گرفته‌اند؛ همچنین بررسی مؤلفه‌های هویت ملی در اهداف نظام آموزش و پرورش، نمایانگر این بود که مؤلفه‌ها در کتاب‌های درسی، فاقد یکپارچگی است و همه جوانب را در بر نمی‌گیرد. نتایج مطالعات مربوط به هویت ملی در کتاب‌های درسی سه مقطع، نشان داد که ذکر مؤلفه‌ها، با توجه به نظر شخصی بوده است، لذا محققان پیشنهاد کرده‌اند که در پژوهش‌ها، جهت تعیین مؤلفه‌های هویت ملی با نگرش فرارشته‌ای اقدام شود.

- علیزاده اقدام و همکاران (۱۳۸۹) نقش آموزش در ارتقای شاخص‌های هویت ملی در بین دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر زنجان را مطالعه کردند. آن‌ها سعی نمودند که راهکار افزایش میزان تعلق به هویت ملی دانش‌آموزان را شناسایی کنند. روش تحقیق، از نوع کیفی و با تأکید بر تکنیک مدیریت سیکل پروژه بوده و در مبانی نظری، علاوه بر دیدگاه‌های خرد، کلان و تلفیقی در مورد هویت، از نظریات تاجفل، گیدنز و جنکینز

استفاده شده است. پس از مشارکت تعدادی از دانش‌آموزان در کارگاه‌های تحقیقی، مشخص شد که میزان تعلق به هویت ملی، افزایش قابل توجهی داشته است؛ همچنین میزان آشنایی دانش‌آموزان با مشاهیر و مفاخر ایران زمین، عناصر فرهنگ ملی و سایر شاخص‌های هویت ملی در مقایسه با قبل از اجرای طرح، افزایش داشته است.

- عبدی و لطفی (۱۳۸۷) با مطالعه کتب تاریخ در مقطع دبیرستان، به بررسی جایگاه هویت ملی در نظام آموزش و پرورش پرداختند. به اعتقاد این محققان، آگاهی‌های تاریخی یکی از شاخصه‌های مهم هویتی ملت‌ها به شمار می‌رود. ایران با دارا بودن زمینه‌های مختلف همبستگی ملی، از معدود کشورهای تاریخی است که می‌تواند با شناساندن و تأکید بر نقاط عطف و افتخارآمیز این تاریخ، بیش از پیش برای تقویت حس ملت بودن و همگرایی ملی از آن بهره برد. این امر در وهله نخست، بر عهده نهاد آموزش و پرورش است تا در قالب کتب درسی، به‌ویژه درس تاریخ، به این مهم بپردازد. این محققان درصدد بودند تا با توجه به محتوای کتب تاریخ مقطع دبیرستان، در مقام یکی از مبادی اصلی تقویت هویت ملی در ایران، به این پرسش پاسخ دهند که کتاب‌های تاریخ دبیرستان، تا چه حد محتوای لازم را برای شناساندن و تقویت هویت ملی ایرانیان داراست؟ روش تحقیق، توصیفی، ابزار گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و شیوه آزمون فرضیه از نوع کیفی است. نتایج حاصل، حاکی از آن است که گرایش به تقویت هویت ملی در کتب تاریخ دبیرستان، ضعیف و خنثی است.

- صالحی عمران و همکاران (۱۳۸۷) در مطالعه‌ای به بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره راهنمایی پرداختند. این پژوهش با هدف توصیف میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش راهنمایی ایران، انجام شده است. بدین منظور با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوا، سی جلد کتاب درسی دوره آموزش راهنمایی سال ۸۷-۱۳۸۶ بررسی و تحلیل شده که شامل ۴۸۸ درس و ۳۸۹۵ صفحه بوده است. از روش آنتروپی شانون نیز برای تفسیر پیام و پردازش اطلاعات موجود برای به دست آوردن ضریب اهمیت هریک از مقوله‌های هویت ملی و مقایسه ضرایب اهمیت آن‌ها استفاده شده است. مقوله‌های هویت ملی، شامل ارزش‌های باستانی، ارزش‌های دینی - مذهبی و ارزش‌های فرهنگ غرب است که هریک با بهره‌مندی از

معیارهای تعریف شده بررسی شده‌اند. بر اساس یافته‌های پژوهش، توجه متعادلی به عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی نشده است. بیشترین ضریب اهمیت در میان دروس و صفحات کتب درسی دوره راهنمایی، در ۲۹۹ درس با ۹۳۱ صفحه به مقوله دینی و مذهبی، در ۹۶ درس با ۱۶۱ صفحه به مقوله باستانی و ملی و در ۲۱ درس با ۴۶ صفحه به ارزش‌های فرهنگ غرب توجه شده است.

- خدایار و فتیحی (۱۳۸۷) در تحقیقی به بررسی هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره متوسطه پرداختند. تحلیل و بررسی علمی مواد به کار رفته در نظام‌های آموزشی و نیز بسامد کاربرد هر یک از مؤلفه‌های اصلی و فرعی، موضوع بررسی کارشناسانه است. تحلیل این مؤلفه‌ها، ابزار مناسبی برای ترسیم نقشه کلان سیاست فرهنگی یک کشور خواهد بود. نویسندگان مقاله در این پژوهش، با تحلیل و بررسی شانزده جلد از کتاب‌های درسی تاریخ، جامعه‌شناسی، زبان و ادبیات فارسی رشته‌های علوم تجربی، علوم انسانی و ریاضی و فیزیک در مقطع متوسطه، به دنبال بررسی انعکاس مؤلفه‌های هویت ملی ایران و شاخصه‌های آن، جهان ایرانی و تبیین مفهوم نظری هویت در این آثار هستند. این مصادیق و عناصر، شامل چهار عنصر اصلی فرهنگ، دین و مذهب، تاریخ و قلمرو سیاسی - جغرافیایی است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که مؤلفان کتاب‌های درسی و برنامه‌ریزان آموزش و پرورش، در انعکاس عملکرد مناسبی داشته‌اند، اما در حوزه تمدن ایرانی، عملکرد آن‌ها نسبتاً ضعیف است. روش تحقیق در این پژوهش، تحلیل محتوا مبتنی بر ارائه آمار و ارقام است.

- صادق‌زاده و منادی (۱۳۸۷) جایگاه نمادهای هویت ملی را کتاب‌های درسی ادبیات فارسی و تاریخ دوره متوسطه در رشته علوم انسانی می‌دانند. نمادهای هویت ملی که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفتند، شامل پرچم، سرود ملی، جشن‌های ملی و نخبگان و مشاهیر ملی بوده است. با استفاده از روش تحلیل محتوا، محققان دریافتند که آموزش هویت ملی در کتاب‌های درسی مورد نظر، ناقص و گذرا بوده و در میان دروس، به نمادهای هویت ملی توجه متعادلی صورت نگرفته است.

- قاسمی (۱۳۸۳) در تحقیقی به بررسی میزان تعلق خاطر دانش‌آموزان دوره متوسطه به هویت ملی پرداخته است. رویکردهای عام‌گرایانه یا خاص‌گرایانه و نیز ویژگی‌های

اجتماعی و جمعیت‌شناختی افراد، در میزان تعلق خاطر آنان به هویت ملی مؤثر است. این تحقیق با استناد به داده‌های تجربی، فرضیه مذکور را در بین دانش‌آموزان دوره متوسطه، مورد ارزیابی قرار داد. یافته‌های پژوهش نشان داد که بین خاص‌گرایی و میزان تعلق خاطر به هویت ملی، رابطه معناداری وجود دارد. از سویی دیگر، بین ویژگی‌های اجتماعی و جمعیت‌شناختی دانش‌آموزان (جنسیت، طبقه اجتماعی، تحصیلات والدین و محل سکونت) و میزان تعلق خاطر به هویت ملی، همبستگی وجود دارد. علاوه بر این، یافته‌های جانبی این پژوهش، از بروز گرایش در دانش‌آموزان به سوی هویت‌های جمعی کلان (دینی و جهانی) حکایت دارد.

- شمشیری و نوشادی (۱۳۸۶) به بررسی میزان برخورداری کتب فارسی، تاریخ و تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از مؤلفه‌های هویت ملی پرداختند. در این پژوهش یازده مقوله به شرح زیر شناسایی شدند: بعد دینی، بعد سیاسی، ارزش‌های ملی، هنجارهای ملی، میراث فرهنگی، اسطوره‌های ملی، نمادهای ملی، ویژگی‌های جغرافیایی، خرده‌فرهنگ‌های قومی، افتخارات ملی و تعاملات بین‌المللی. در مجموع، یافته‌های این تحقیق دلالت بر این داشت که در کتب مورد بررسی، برخی از مؤلفه‌های هویت ملی، شدیداً مورد غفلت قرار گرفته‌اند، نظیر هنجارها و اسطوره‌های ملی. بازنگری در اهداف و محتوای برنامه‌های درسی با تأکید بر پرورش هویت ملی مورد تأکید این محققان بوده است.

علی‌رغم توجه نسبی محققان به مقوله هویت ملی در کتب درسی دوره راهنمایی و متوسطه، کتب درسی دوره ابتدایی، مورد غفلت نسبی محققان قرار گرفته است؛ این در حالی است که عمده تحقیقات انجام شده، دلالت بر این دارند که کودکان در فاصله سنی بین پنج تا دوازده سالگی، به توسعه بنیان‌های اصلی اندیشه ملیت و هویت ملی می‌پردازند (کوه^۱، ۲۰۱۰). مقاله حاضر درصدد است تا با بررسی مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در ایران، بخشی از این نیاز تحقیقی را برآورده سازد.

روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق در این مقاله، از نوع توصیفی است. تحقیق توصیفی شامل مجموعه

1. Koh

روش‌هایی است که هدف آن توصیف کردن شرایط یا پدیده‌های مورد بررسی است. اجرای تحقیق توصیفی می‌تواند صرفاً برای شناخت بیشتر شرایط موجود یا یاری دادن به فرایند تصمیم‌گیری باشد (سرمد، بازرگان و حجازی، ۱۳۸۴: ۸۱). در این تحقیق، از روش کیفی به کمک تحلیل محتوای متن استفاده شده است. تحلیل محتوا از جمله روش‌های مطلوبی است که می‌تواند به تألیف کتاب‌ها و منابع درسی بر مبنای اصول علمی، کمک مؤثری ارائه نماید، از جمله می‌تواند در مسیر "دعوت به پژوهش و تحقیق و تفکربرانگیزی" در تألیف کتاب، مؤثر واقع شود. به دلیل اهمیت ویژگی یاد شده، ذهن پژوهشگر به این مسئله معطوف شده که کتاب‌های درسی تا چه اندازه به این امر توجه داشته‌اند و در این جهت به چه میزان از فعالیت‌ها و برنامه‌های مورد استفاده سود جست‌ه‌اند. جامعه آماری تحقیق، شامل کتاب‌های فارسی بخوانیم سال اول تا پنجم دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۹۰-۹۱ است. جامعه آماری و مؤلفه‌های هویت ملی که در این مطالعه مورد بررسی قرار گرفته‌اند، عبارتند از:

نام کتب	مؤلفه‌ها
فارسی بخوانیم سال اول ابتدایی	هنجارهای ملی (رسم و رسوم ملی - جشن‌های رسمی - جشن‌های ملی - روزهای ملی مثل سیزده به در - چهارشنبه سوری - عید و...)
فارسی بخوانیم سال دوم ابتدایی	میراث فرهنگی (کتیبه‌های سنگی - کاخ‌ها - پل‌ها - خوشنویسی - نقاشی - صنایع دستی - موسیقی - نمایش و...)
فارسی بخوانیم سال سوم ابتدایی	جغرافیا (خاک - آب و هوا - کوه‌ها - رشته‌کوه‌ها - قله - دریا و دریاچه‌ها)
فارسی بخوانیم سال چهارم ابتدایی	اسطوره‌های ملی (اسطوره‌های شاهنامه فردوسی، مثل رستم و سهراب و فریدون و ضحاک و...)
فارسی بخوانیم سال پنجم ابتدایی	نمادهای ملی (پرچم - سرود - زبان - لباس ملی - کلاه...)

بر اساس مسئله کلی تحقیق، سؤالات اصلی پژوهش حاضر، عبارتند از:

۱. محتوای کتاب‌های فارسی بخوانیم سال اول تا پنجم دوره ابتدایی، تا چه اندازه به ابعاد گوناگون هویت ملی پرداخته است؟
۲. به کدام یک از مؤلفه‌های هویت ملی، اهمیت بیشتری داده شده است؟
۳. کاستی‌ها و خلأهای مربوط به بازنمایی هویت ملی در کتاب‌های درسی بیشتر در کدام حوزه‌های هویت ملی رخ داده است؟

برای انجام پژوهش حاضر و پاسخ‌گویی به سؤالات فوق، از روش تحلیل محتوا استفاده شد. در این روش که شیوه‌ای مناسب برای تحلیل پیام‌های متون درسی به حساب می‌آید، ابتدا مقوله‌ها تعریف می‌شوند (هولستی، ۱۳۷۳: ۱۴۸). در چارچوب پژوهش حاضر، این مقوله‌ها همان مؤلفه‌های متفاوت هویت ملی بودند. به منظور حصول اطمینان از پایایی، کدگذاری واحدهای تحلیل توسط دو پژوهشگر به صورت همزمان و مستقل از هم انجام شد، سپس سعی شد در مورد کدگذاری‌های انجام شده، توافق حاصل گردد. به اعتقاد هولستی این توافق برای نیل به پایایی در تحلیل محتوا لازم است. پس از معرفی مؤلفه‌ها به استخراج آن‌ها از متن دروس پرداخته شد و جدول فراوانی و درصد مربوط به هر مؤلفه مشخص گردید.

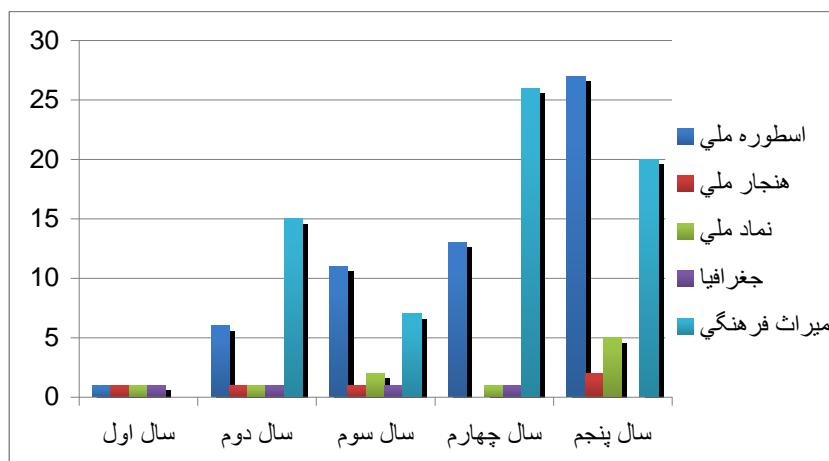
نتایج و یافته‌ها

همان‌طور که در روش‌شناسی توضیح داده شده است، در این کار برای بررسی محتوای درسی، از باب اهمیت هویت ملی در کتب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی، پنج مؤلفه هنجارهای ملی، میراث فرهنگی، نماد فرهنگی، جغرافیا و اسطوره‌های ملی را به عنوان مهم‌ترین شاخص‌های هویت ملی در هر کشور در هر پایه و به تفکیک مؤلفه مورد نظر، مورد سنجش و سؤال قرار دادیم. جدول زیر خلاصه یافته‌های توصیفی میزان فراوانی هر مؤلفه در هر پایه را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۱. فراوانی مؤلفه‌های هویت ملی در کتب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی به تفکیک ۵ مؤلفه در هر پایه

میراث فرهنگی	جغرافیا	نمادهای ملی	هنجارهای ملی	اسطوره‌های ملی	کتب درس / مؤلف‌ها
۰	۱	۱	۱	۱	فارسی سال اول
۱۵	۱	۱	۱	۶	فارسی سال دوم
۷	۱	۲	۱	۱۱	فارسی سال سوم
۲۶	۱	۱	۰	۱۳	فارسی سال چهارم
۲۰	۰	۵	۲	۲۷	فارسی سال پنجم

بر اساس داده‌های جدول (۱) فارسی بخوانیم سال اول در مجموع پنج مؤلفه تنها در چهار مورد به هویت ملی پرداخته است. این وضع هرچه از پایه اول بالاتر می‌رویم، بهبود می‌یابد، به طوری که در پایه پنجم به ۵۳ مورد می‌رسد. گرچه روند صعودی و رو به رشد را مشاهده می‌کنیم، با این حال به نظر می‌رسد برای آموزش هویت ملی، اکتفا به این مقدار کار و این میزان از درج اهمیت مؤلفه‌های هویت ملی در یک دوره آموزشی ۵ ساله - که از مهم‌ترین مقاطع آموزش پذیر، جامعه‌پذیر و فرهنگ‌پذیر کردن کودکان و نوجوانان است - بسیار ضعیف است.

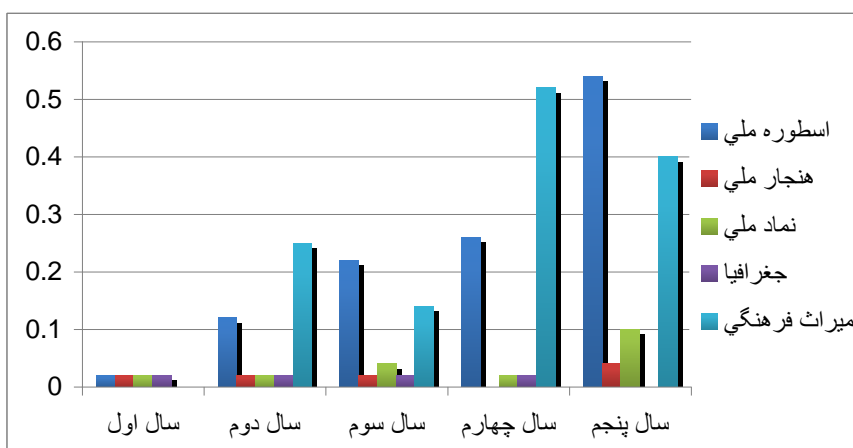

نمودار شماره ۱. فراوانی مؤلفه‌های هویت ملی در کتب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی به تفکیک پنج مؤلفه در هر پایه

جدول شماره ۲. فراوانی مؤلفه‌های هویت ملی در کتب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی به تفکیک هر مؤلفه در پنج پایه

میراث فرهنگی	جغرافیا	نمادهای ملی	هنجارهای ملی	اسطوره‌های ملی	کتب درس / مؤلفها
۰	۱	۱	۱	۱	فارسی سال اول
۱۵	۱	۱	۱	۶	فارسی سال دوم
۷	۱	۲	۱	۱۱	فارسی سال سوم
۲۶	۱	۱	۰	۱۳	فارسی سال چهارم
۲۰	۰	۵	۲	۲۷	فارسی سال پنجم
۶۸	۴	۱۰	۵	۵۸	جمع

داده‌های جدول ۲ نشانگر میزان درج اهمیت هویت ملی بر اساس هر مؤلفه در هر پایه است. بر این اساس، مؤلفه میراث فرهنگی با ۶۸ بار تکرار در مجموع پنج پایه، بیشترین فراوانی و مؤلفه اسطوره‌های ملی با ۵۸ بار تکرار در پنج پایه در رتبه دوم قرار دارند. بقیه مؤلفه‌ها در رتبه‌های بعدی می‌باشند.

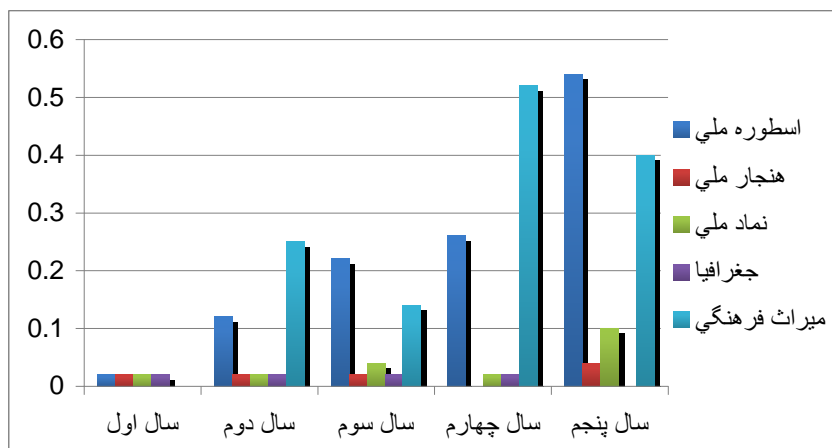
نمودار شماره ۲. فراوانی مؤلفه‌های هویت ملی در کتب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی به تفکیک هر مؤلفه در پنج پایه

جدول شماره ۳. ضرایب اهمیت مقوله‌های هویت ملی به تفکیک پایه در کتب فارسی دوره ابتدایی

میانگین	میراث فرهنگی	جغرافیا	نمادهای ملی	هنجارهای ملی	اسطوره‌های ملی	کتب درس / مؤلف‌ها
۰/۰۱۶	۰	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۰۲	فارسی سال اول
۰/۰۸۶	۰/۲۵	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۱۲	فارسی سال دوم
۰/۰۸۸	۰/۱۴	۰/۰۲	۰/۰۴	۰/۰۲	۰/۲۲	فارسی سال سوم
۰/۱۶۴	۰/۵۲	۰/۰۲	۰/۰۲	۰	۰/۲۶	فارسی سال چهارم
۰/۲۱۶	۰/۴۰	۰	۰/۱۰	۰/۰۴	۰/۵۴	فارسی سال پنجم

داده‌های جدول ۳ نشان می‌دهند که:

۱. مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب فارسی بخوانیم پایه پنجم با ضریب اهمیت ۰/۲۱۶ دارای بیشترین توجه و اهمیت و رتبه اول در بین پنج پایه است.
 ۲. مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب فارسی بخوانیم پایه چهارم با ضریب اهمیت ۰/۱۶۴ دارای رتبه دوم بین پنج پایه است.
 ۳. مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب فارسی بخوانیم پایه سوم با ضریب اهمیت ۰/۰۸۸ دارای رتبه سوم در بین تمام پایه‌های تحصیلی است.
 ۴. مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب فارسی بخوانیم پایه دوم با ضریب اهمیت ۰/۰۸۶ دارای رتبه دوم در بین پنج پایه است.
 ۵. مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب فارسی بخوانیم پایه اول با ضریب اهمیت ۰/۰۱۶ دارای رتبه پنجم در بین تمام پایه‌های تحصیلی است.
- نمودار (۳) ضرایب اهمیت و نیز رتبه‌ها را نشان می‌دهد.

نمودار شماره ۳. ضرایب اهمیت مقوله‌های هویت ملی به تفکیک پایه در کتب فارسی دوره ابتدایی

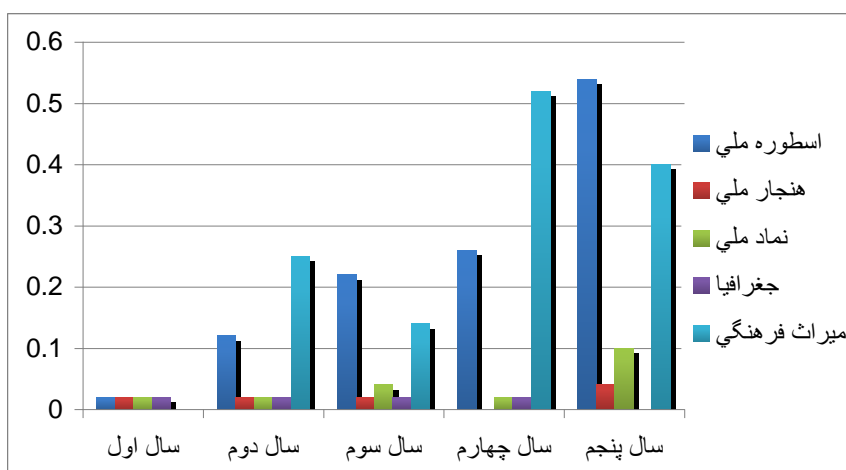
در جدول (۴) به بررسی ضرایب اهمیت مؤلفه‌های هویت ملی بر اساس اهمیت هر مؤلفه در پنج پایه می‌پردازیم. داده‌های این جدول و نمودار (۴) رتبه‌بندی اهمیت مؤلفه‌ها را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۴. ضرایب اهمیت مقوله‌های هویت ملی به تفکیک هر مؤلفه در پنج پایه

کتب درس / مؤلف ها	اسطوره‌های ملی	هنجارهای ملی	نمادهای ملی	جغرافیا	میراث فرهنگی
فارسی سال اول	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۰۲	۰
فارسی سال دوم	۰/۱۲	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۲۵
فارسی سال سوم	۰/۲۲	۰/۰۲	۰/۰۴	۰/۰۲	۰/۱۴
فارسی سال چهارم	۰/۲۶	۰	۰/۰۲	۰/۰۲	۰/۵۲
فارسی سال پنجم	۰/۵۴	۰/۰۴	۰/۱۰	۰	۰/۴۰
میانگین	۰/۲۳۲	۰/۰۲	۰/۰۴	۰/۰۱۶	۰/۲۶۲

- داده‌های جدول فوق را به صورت زیر می‌توان خلاصه کرد:
۱. مؤلفه میراث فرهنگی در کتاب فارسی بخوانیم پنج پایه با ضریب اهمیت ۰/۲۶۲ دارای بیشترین توجه و اهمیت و رتبه اول در بین تمام مؤلفه‌هاست.

۲. مؤلفه اسطوره‌های ملی در کتاب فارسی بخوانیم پنج پایه با ضریب اهمیت ۰/۳۳۲ دارای رتبه دوم در بین تمام مؤلفه‌هاست.
۳. مؤلفه نماد ملی در کتاب فارسی بخوانیم پنج پایه با ضریب اهمیت ۰/۰۴ دارای رتبه سوم در بین تمام مؤلفه‌هاست.
۴. مؤلفه هنجارهای ملی در کتاب فارسی بخوانیم پنج پایه با ضریب اهمیت ۰/۰۲ دارای رتبه چهارم در بین تمام مؤلفه‌هاست.
۵. مؤلفه جغرافیا در کتاب فارسی بخوانیم پنج پایه با ضریب اهمیت ۰/۰۱۶ دارای رتبه پنجم در بین تمام مؤلفه‌هاست.
- نمودار (۴) چگونگی ضرایب اهمیت هر مؤلفه در پنج پایه تحصیلی را نشان می‌دهد.

نمودار شماره ۴. ضرایب اهمیت مقوله‌های هویت ملی به تفکیک هر مؤلفه در پنج پایه تحصیلی

بحث و نتیجه‌گیری:

برای بررسی موضوع اصلی تحقیق، یعنی تحلیل محتوای مؤلفه‌های هویت ملی در کتب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی و برای توجه به هر یک از مؤلفه‌های هویت ملی، می‌توان به مقایسه اجمالی بین تأکید مؤلفه‌های ملی در هر کتاب و پایه و نیز ضرایب اهمیت

مقوله‌های تحقیق در کلیه دروس پرداخت. یافته‌ها در خصوص مقایسه مؤلفه‌های اصلی هویت ملی، نشان می‌دهد که در کلیه کتب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی، کمترین ضریب اهمیت را مقوله جغرافیا و بیشترین ضریب اهمیت را مقوله میراث فرهنگی کسب کرده است. در این قسمت به مهم‌ترین نتایج به دست آمده اشاره می‌شود، از قبیل اینکه: مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب فارسی بخوانیم پایه پنجم با ضریب اهمیت ۰/۲۱۶ دارای بیشترین توجه و اهمیت و رتبه اول در بین تمام پنج پایه تحصیلی دوره ابتدایی است، مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب فارسی بخوانیم پایه چهارم با ضریب اهمیت ۰/۱۶۴ دارای رتبه دوم، مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب فارسی بخوانیم پایه سوم با ضریب اهمیت ۰/۰۸۸ دارای رتبه سوم، مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب فارسی بخوانیم پایه دوم با ضریب اهمیت ۰/۰۸۶ دارای رتبه چهارم، و در نهایت اینکه مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب فارسی بخوانیم پایه اول با ضریب اهمیت ۰/۰۱۶ دارای رتبه پنجم در بین پنج پایه است. نکته مهم دیگر اینکه مؤلفه میراث فرهنگی در کتاب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی با ضریب اهمیت ۰/۲۶۲ دارای بیشترین توجه و اهمیت و رتبه اول در بین تمام مؤلفه‌های هویت ملی است، مؤلفه اسطوره‌های ملی در کتاب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی با ضریب اهمیت ۰/۲۳۲ دارای رتبه دوم، مؤلفه نماد ملی در کتاب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی با ضریب اهمیت ۰/۰۴ دارای رتبه سوم، مؤلفه هنجارهای ملی در کتاب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی با ضریب اهمیت ۰/۰۲ دارای رتبه چهارم، و مؤلفه جغرافیا در کتاب فارسی بخوانیم تمام پنج پایه تحصیلی دوره ابتدایی با ضریب اهمیت ۰/۰۱۶ دارای رتبه پنجم در بین تمام مؤلفه‌های هویت ملی هستند.

در راستای تحقق هویت ملی از طریق برنامه‌های درسی، ایمانی نائینی (۱۳۸۶) انجام اقدامات زیر توسط نظام آموزشی را ضروری می‌داند: ۱. تربیت دینی جهت حصول باورهای مذهبی ۲. آموزش شیوه‌های برگزاری مراسم و جشن‌ها و مناسک ملی ۳. آموزش و معرفی نمادهای ملی ۴. تربیت برای آشنا ساختن شاگردان با هنجارهای ملی و تحقق پابندی به آن‌ها ۵. تربیت برای درک ارزش‌های ملی ۶. تربیت برای درک و قدردانی از میراث فرهنگی ۷. معرفی اسطوره‌های ملی و مذهبی ۸. آموزش جغرافیای ایران (ایمانی نائینی، ۱۳۸۶: ۴۵۳).

- تحقیق حاضر با برخی از محدودیت‌ها نیز مواجه بوده که به طور خلاصه عبارتند از:
۱. محدود کردن مؤلفه‌های هویت ملی به پنج مؤلفه.
 ۲. عدم امکان بررسی سایر کتب دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۹۰-۹۱.
 ۳. عدم امکان بررسی کتب درسی مربوط به هر سه مقطع.
 ۴. عدم وجود معیارهای دقیق جهت تفکیک سؤالات ویژه تحقیق.
 ۵. تأثیر عوامل انسانی در روش تحلیل محتوی، به این معنا که نظر و قضاوت محقق در فرآیند پژوهش تأثیرگذار است.

علاوه بر محدودیت‌های فوق، باید به این نکته نیز توجه داشت که تحقیقات اخیر بر ماهیت گفتمانی شکل‌گیری هویت ملی تأکید دارند. بر اساس این پارادایم، هویت ملی، روایتی است که ما انسان‌ها برای معناسازی هویت خود به برساخت آن می‌پردازیم و لذا هویت ملی، امری کاملاً ثابت و غیر منعطف نیست، بلکه نوعی برساخت منطقی است که توسط افراد مختلف در بسترهای متنوع، تجلی می‌یابد. لذا علاوه بر مطالعه میزان و نحوه بازنمایی مؤلفه‌های هویت ملی در کتب درسی، باید به این نکته نیز توجه داشت که کودکان چه نوع برساختی از حضور این مؤلفه‌های هویت ملی در کتب درسی خود دارند.

- در پایان، چند پیشنهاد مرتبط با موضوع بحث ارائه می‌شود. این پیشنهادات عبارتند از:
۱. اصل هماهنگی میان محتوای درسی و اهداف آموزشی برای ترویج هویت ملی.
 ۲. اصل هماهنگی میان متن و محتوا با تصاویر ابعاد هویت ملی.
 ۳. اصل هماهنگی میان فصول کتب و سرفصل‌های آن با محتوا و تصاویر مربوط با هویت ملی.
 ۴. اصل هماهنگی میان روش تدریس و امکانات آموزشی مرتبط با رسم و رسوم و فرهنگ ملی، برای نمایش واقعی.
 ۵. اصل هماهنگی میان محتوای دروس و خصوصیات دانش‌آموزان در مناطق مختلف.
 ۶. تأکید بر استفاده از روش‌های فعال تدریس، مثل حل مسئله، بحث گروهی، پرسش و پاسخ، بارش مغزی، همیاری از طریق تدریس اعضای تیم و همیاری از طریق کارایی تیم و نیز روش‌های جدید برای تدریس فصول مربوط به هویت ملی.

منابع

۱. ابوالحسنی، سید رحیم (۱۳۸۷)، مؤلفه‌های هویت ملی با رویکردی پژوهشی، فصلنامه سیاست، شماره ۴، ۲۲-۱.
۲. احمدی، حمید (۱۳۸۳)، ایران: هویت، ملیت، قومیت (مجموعه مقالات)، تهران: موسسه تحقیقات علوم انسانی.
۳. اسمیت، آنتونی (۱۳۸۳)، ناسیونالیسم: نظریه ایدئولوژی، تاریخ، ترجمه منصور انصاری، تهران: موسسه مطالعات ملی.
۴. ایمانی نائینی، محسن (۱۳۸۶)، جایگاه و نقش تعلیم و تربیت در تحقق هویت ملی. در زهرا حیاتی (ویراستار)، صص ۴۵۴-۴۴۳، از هویت ایرانی: سلسله مقالات و گفتارهایی پیرامون هویت ایرانی، تهران: شرکت انتشارات سوره مهر.
۵. بیرو، آلن (۱۳۶۷)، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: انتشارات کیهان.
۶. توسلی، غلامعباس؛ قاسمی، ی. (۱۳۸۱)، مناسبات قومی و رابطه آن با تحول هویت جمعی (نمونه مطالعه: ایلام)، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره چهارم، شماره ۴، ۲۵-۳.
۷. حیدری، محمد (۱۳۸۳)، هویت در ایران با تأکید بر هویت‌های ملی و دینی: آموزش و پرورش و گفتارهای نوین، پژوهشکده تعلیم و تربیت، شماره ۳۱.
۸. خدایار، ابراهیم؛ فتحی، اعظم (۱۳۸۷)، هویت ملی در کتاب‌های درسی آموزش و پرورش، مورد مطالعه: دوره متوسطه، هویت ملی، ۹، ۳، ۵۲-۲۷.
۹. روح الامینی، محمود (۱۳۸۳)، مفهوم‌شناسی هویت ملی، در داود میرمحمدی (ویراستار)، صص ۲۸-۱۹، تهران: موسسه مطالعات ملی، تمدن ایرانی.
۱۰. سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس؛ حجازی، الهه (۱۳۸۴)، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، تهران: نشر آگه.
۱۱. شارع‌پور، محمود (۱۳۹۰)، جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، تهران: انتشارات سمت.
۱۲. شارع‌پور، محمود و سلیمانی بشلی، محمدرضا (۱۳۹۱) چالش‌های آموزش علوم

- اجتماعی در ایران، مجله علمی پژوهشی جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، سال اول، شماره ۱.
۱۳. شمشیری، بابک؛ نوشادی، محمدرضا (۱۳۸۶)، بررسی میزان برخورداری کتب فارسی، تاریخ و تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از مؤلفه‌های هویت ملی، فصلنامه مطالعات برنامه درسی، ۲، ۶، ۷۸-۵۱.
۱۴. شیخاوندی، داور (۱۳۸۰)، ناسیونالیسم و هویت ایرانی، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
۱۵. صادق‌زاده، رقیه؛ منادی، مرتضی (۱۳۸۷)، جایگاه نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی ادبیات، فارسی و تاریخ دوره متوسطه: رشته علوم انسانی، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، شماره ۲۷، ۱۳۶-۱۲۵.
۱۶. صالحی عمران، ابراهیم؛ رضایی، احمد؛ نیاز آذری، کیومرث؛ کمالی کار سالاری، نعمت اله (۱۳۸۷)، بررسی میزات توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره راهنمایی، مطالعات ملی، ۹، ۳، ۲۵-۳.
۱۷. عبداللهی، محمد (۱۳۷۴)، هویت جمعی: دینامیسم و مکانیسم تحول آن در ایران، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، دفتر اول، ۸۰-۶۳.
۱۸. عبداللهی، محمد (۱۳۷۵)، جامعه‌شناسی بحران هویت، نامه پژوهشی، سال دوم، شماره ۲، ۱۶۳-۱۲۵.
۱۹. عبداللهی، محمد، حسین بر، محمد عثمان (۱۳۸۱)، گرایش دانشجویان بلوچ به هویت ملی در ایران، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره چهارم، شماره ۴، ۱۲۶-۱۰۱.
۲۰. عبدی، عطاله؛ لطفی، مریم (۱۳۸۷)، جایگاه هویت ملی در کتب درسی آموزش و پرورش، مورد مطالعه: کتب تاریخ دوره دبیرستان، مطالعات ملی، ۹، ۳، ۷۲-۵۳.
۲۱. علیزاده اقدم، محمد باقر؛ شیرینی، محمد؛ اوجاقلو، سجاد (۱۳۸۹)، نقش آموزش در ارتقاء شاخص‌های هویت ملی، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، شماره ۹، ۲۰۶-۱۸۱.

۲۲. قاسمی، یارمحمد (۱۳۸۳)، بررسی میزان تعلق خاطر دانش‌آموزان دوره متوسطه به هویت ملی، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت، ۲۰، ۲، ۱۷۲-۱۴۳.
۲۳. لقمان‌نیا، مهدی؛ خامسیان، احمد؛ احمدی یگانه، طیبه (۱۳۹۱)، توافق و عدم توافق در زمینه مؤلفه‌های هویت ملی و تلویحات آن در نظام آموزش و پرورش ایران، پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، شماره ۶، ۵۷-۳۸.
۲۴. مهرداد، هرمز (۱۳۷۶)، جامعه‌پذیری سیاسی، تهران: پازنگ.
۲۵. هولستی، آر. ال (۱۳۷۳)، تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی، ترجمه نادر سالارزاده امیری، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۲۶. یارمحمدیان، محمد حسین (۱۳۷۷)، اصول برنامه‌ریزی درسی، تهران: یادواره کتاب.

27. Fagerlind, L. & Saha, J. (1989), *Education and National Development: A Comparative perspective*, Oxford: Pergamon Press.
28. Foster, S. (1999), *The struggle for American identity: Treatment of ethnic groups in United States history textbooks*, *History of Education*, 28, 251-278.
29. Hess, Robert, Torney-Purta, J. (1967), *The development of political attitudes in children*, Chicago: Aldine.
30. Jans, Marc (2004), *Children as Citizens: Towards a Contemporary Notion of Child Participation*, *Childhood*, Vol.11, No.1, 27-44.
31. Jennings, M.K. (1993), *Education and political development among young adults*, *Politics and the Individual*, 3, 1-24.
32. Johnson, Allan (1995), *The Blackwell Dictionary of Sociology*, Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
33. Koh, Serene (2010), *National identity and young children: A comparative study of 4th and 5th graders in Singapore and the United States*, PhD dissertation, University of Michigan.
34. Miller, David (1997), *On Nationality*, New York: Oxford University Press.

35. Smith, Anthony (1991), *National Identity*, Reno: University of Nevada Press.

